

Artikel: Oorlog, een blijde zaak? Emotionele ervaringen van ridders tijdens de slag bij Azincourt (1415)

Auteur: Yara de Lange

Verschenen in *Skript Historisch Tijdschrift*, jaargang 44.4, 46-54.

© 2023 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

ISSN 0165-7518

Abstract: Medieval chroniclers attributed knightly emotions during a battlefield in a multilayered manner. The article focuses on how knightly fear, pain and sadness were represented in written word after the Battle of Agincourt in 1415. Because the ideal of manhood was associated with strength and bravery, descriptions of fear were left out in stories of war. Courage was also closely tied to Christian ideals. However, because martyrdom was also a hallmark of ideal knighthood, descriptions of emotions linked to pain and grief, were desirable in medieval stories about war.

Skript Historisch Tijdschrift is een wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

OORLOG, EEN BLIJDE ZAAK?

EMOTIONELE ERVARINGEN VAN RIDDERS TIJDENS DE SLAG BIJ AZINCOURT (1415)

Yara de Lange

Egodocumenten van soldaten uit de Eerste en Tweede Wereldoorlog toonden aan dat het leven aan het front niet alleen over heroïek, strategie en overwinning ging, maar vooral over trauma, verlies en angst. Zo ontstond een realistischer verhaal van de soldaat en zijn psychologische omstandigheden. Kunnen we eenzelfde kant belichten van de ridder tijdens middeleeuwse oorlogsvoering?

Het beeld van de ervaringen van ridders op het slagveld wordt gedomineerd door hét beroemde citaat van de ridder Jean V de Beuil (1406-1477). Hij schreef in zijn autobiografische werk *Le Jouvencel* (ca. 1466): ‘Het is een blijde zaak, de oorlog. Men houdt zoveel van elkaar in de oorlog.’¹ Daarnaast beschreef De Beuil zijn gevoelens tijdens oorlog als zoet; zo zou hij ontroerd, verrukt, onbevreesd en gesterkt zijn geweest. Het contrasteert sterk met de memoires zoals we die kennen van soldaten uit de twintigste eeuw.

Historicus Johan Huizinga (1872-1945) interpreteerde bovenstaand citaat als een realistische weerspiegeling van de mentaliteit van de middeleeuwse ridder. Hij betoogde dat de manier waarop emoties in de Middeleeuwen gevoeld en getoond werden kinderlijk waren. Zo schreef Huizinga in het eerste hoofdstuk van zijn *Herfstij der Middeleeuwen* (1919): ‘al wat men beleefde had nog die graad van onmiddellijkheid en absoluut-

heid, die de vreugde en het leed nu nog hebben in de kindergeest.’² Voor Huizinga was Jean de Beuils uitdrukking van middeleeuwse oorlogsvoering dus een treffend portret van ridderlijke oorlogsmoed en een edele verbeelding van mannelijke volmaaktheid. Hij vergeleek het met het Oud-Griekse begrip *Kalokagathia*; de hevige wens om een schoon leven te leiden, wat als een masker diende waarachter een wereld van baatzucht en geweld zich verschuilen kon.³ Met een dergelijke blik op het verleden kon het beeld van de oorlogszuchtige ridder ontstaan.

Is *Le Jouvencel* echter een realistische weerspiegeling van middeleeuwse ridderlijkheid en oorlogsvoering? Volgens verschillende historici moet dit beeld grondig worden herzien. Zoals militair historicus J. F. Verbruggen in zijn recente analyse van de psychologie van middeleeuwse oorlogsvoering laat zien, waren ridders tijdens de strijd bang voor de dood en voor verminking. Niet elke

Puis y eut traictie entreprinse.
Pour escheuer guerre et debuz.

La bataille d'Azincourt.

In quinze le roy d'engleterre q ie
Avant de tous anglor la fleur
Vint descendre et prandre terre.
Deuant la ville de arrefleur.

Jean Bourdichon, *Martial d'Auvergne; Vigiles de Charles VII*, 1484-1485, perkament, 310 x 205 mm, Bibliothèque Nationale de France.

ridder kon zijn angsten overwinnen.⁴ Historicus Andrew Taylor ziet het citaat van *Le Jouvencel* als emotionele zelfcensuurzen chantage.⁵ Taylor toont dat 'onaanvaardbare' emoties, zoals angst, werden vermeden in middeleeuwse verhalen over ridders, omdat ze de status van de ridder en zijn mannelijkheid ondermijnden. Het roept de vraag op hoe emoties als angst, pijn en verdriet aan ridders werden toegeschreven na de Slag bij Azincourt in 1415 en hoe deze emoties te verklaren zijn vanuit ideeën over ridderlijkheid en mannelijkheid. Een analyse van kronieken over deze slag zal dit verduidelijken.

Het Engelse leger van koning Hendrik V (1386-1422) en het Franse leger van koning Karel VI (1368-1422) vochten tegen elkaar in het Normandische dorp Azincourt op 25 oktober 1415. Deze slag was het resultaat van een lange militaire campagne van Hendrik V wegens onopgeloste opvolgingskwesties. Beide koningen claimden namelijk elkaars troon. Het Engelse leger was na de lange tocht door Normandië uitgeput, ondervoed en getroffen door dysenterie, waardoor de Engelse koning veel mannen verloren had. De week voor de slag regende het hard. Het open veld dat tussen de

bossen lag was modderig geworden, wat het verloop van de strijd heeft beïnvloed. De te zwaar geharnaste cavalerie van het Franse leger zou het afleggen tegen de Engelse boogschutters en Hendrik V ging de geschiedenis in als grote overwinnaar. Hij versterkte zijn positie, trouwde met Catharina van Valois (1401 - 1437), de dochter van Karel VI, en nam na de slag vele Franse edellieden mee als krijgsgevangenen naar Londen. Aan Franse zijde was het verlies van de slag een ramp, in één dag verloor Frankrijk een hele generatie edellieden.

De Slag bij Azincourt wordt doorgaans gezien als een belangrijk keerpunt in het verloop van de Honderdjarige Oorlog en als een hoogtepunt van middeleeuwse oorlogsvoering. De slag maakte diepe indruk en beide oorlogvoerende partijen hebben dan ook veel bronmateriaal achtergelaten.⁶ Aan de Franse kant zijn de kronieken *Histoire de Charles VI* (ca. 1415–1422) en *Histoire de Charles VI, roy de France* (1430–1440) het belangrijkste. Het is niet bekend wie de eerste kroniek heeft geschreven; wel weten we dat het in opdracht van de Franse koning is uitgevoerd. De tweede kroniek is geschreven door advocaat Jean Juvenal (1388–1473).

Aan Engelse zijde vormt *The Gesta Henrici Quinti* (ca. 1417) het belangrijkste werk. Het is geschreven door een priester die Hendrik V vergezelde tijdens de Engelse invasie en ooggetuige was van de slag. De kroniek moest het politieke beleid van de Engelse koning rechtvaardigen en is dus, net als *Histoire de Charles VI*, propagandistisch van aard. De politieke functie van de kroniek maakt het lastig om dicht bij de realiteit van de ridder te komen.

In de bovenstaande kronieken vinden we verschillende beschrijvingen van de emoties van ridders. Het gebruik van gender als analytisch kader stelt de historicus in staat om vragen te stellen over deze toegeschreven emoties. Het be-

studeren van de relatie tussen emoties en gender maakt het mogelijk om verbanden te leggen tussen emotionele normen en cultureel geconstrueerde genderidealen. De vraag 'ben ik wel een echte man?' werd per historische periode op verschillende wijze geherformuleerd. Hetzelfde geldt voor hoe emoties getoond worden. Dat is geen transhistorisch gegeven, maar wordt gevormd door de samenleving en de cultuur, en varieert daarom per plaats en tijd. Voor de middeleeuwse ridder betekende dit dat hij altijd en overal op de juiste manier zijn emoties moest bedwingen om zijn mannelijkheid te waarborgen. In de woorden van cultuurhistoricus Toon van Houdt leidde dit tot 'een permanente zelfbewaking die van jongs af aan werd aangeleerd - in het huisgezin, maar ook op school'.⁷

Moed was vormend voor het laatmiddeleeuwse mannelijkheidsideaal voor ridders en hun emoties. Moed en mannelijkheid werden als eenzelfde concept gezien. In veel talen stamt de term 'moed' ook af van het woord voor 'man'. Zo verwijst het Griekse woord voor moed, *andreios*, naar 'echte man' en 'mannelijkheid'. Door moedig te zijn, verkreeg de ridder zijn mannelijkheid, maar dat betekende ook dat een laffe daad de ridder van zijn mannelijkheid onttdeed.

Wat hield moed eigenlijk in voor de middeleeuwse ridder? In de Late Middeleeuwen werd veelal de aristotelische definitie van moed gehanteerd. Voor Aristoteles was moed niet de tegenhanger van lafheid, maar lag een moedig optreden tussen moed en lafheid in. Een moedige man overwint volgens Aristoteles zijn angst, die tot laffe daden zou leiden, maar óók zijn overmoed die hem tot overhaaste en dwaze keuzes zou aanzetten. Het ging niet om de afwezigheid van angst, maar hoe men met die angst omging.

Aristoteles beperkte zich tot angst die gevoeld werd op het slagveld. Meer dan andere deugden was moed onmogelijk

lijk zonder een lichamelijk bestaan: moed ontstond immers alleen in tijden van schaarste, gevaar, dood en pijn. Moed was daarom een deugd die niet haalbaar was voor iedereen, het vergde immers een immense overwinning op de eigen psyche. De bijzondere status van moed zorgde ervoor dat de manier waarop een man zijn angsten of overmoed overwon, werd verheerlijkt. Niet iedereen was in staat om zoveel gevaar en pijn te verdragen.

Dit begrip van moed werkte door in culturele representaties zoals in instructieboeken voor ridders en ridderromans. Deze verhalen waren een vorm van sociale conditionering en een pedagogisch middel. Ridders identificeerden zich met de personages uit deze verhalen en streefden ernaar om ze te imiteren. Zo werden de sociale normen rondom moed herbevestigd.⁸ Deze verhalen vormden dus deels de culturele normen en genderidealen waaraan een ridder moest voldoen.⁹ De Franse kroniekschrijver Jean Froissart (1337-1405) schreef in het voorwoord van zijn *Chroniques* (1369) dat de verhalen uit zijn werk als voorbeelden dienden en zijn mannelijke lezers moesten bemoedigen. Ook *Le Jouvencel* werd met een didactisch doel geschreven. Een ander voorbeeld is *De Re Militari* (ca. 350) geschreven door de Romeinse schrijver Flavius Vegetius (†450). Het is het bekendste militaire handboek dat gebruikt werd tijdens de Middeleeuwen.

De Re Militari is een goed voorbeeld van hoe verhalen over moed en lafheid duidelijke normen over emoties bevatten/reflecteren. Waarschijnlijk heeft dit klassieke werk de jeugd van vele adellijke jongens gevormd en hoogstwaarschijnlijk ook die van de ridders die meevochten tijdens de Slag bij Azincourt. Mediëvist Christopher Allmand bewees dat dit werk in de Vroege Middeleeuwen op de boekenplanken van veel kloosters en universiteiten stond. Later in de twaalfde en dertiende eeuw kwam het werk ook in particuliere bibliotheken te

recht en aan de hoven van adellijke en koninklijke families.¹⁰

Historicus Steven Bruso laat zien dat in alle vertalingen van *De Re Militari* de term 'harde' gebruikt wordt, vergelijkbaar met het moderne begrip 'verharding'. Er wordt in de tekst van *De Re Militari* een onderscheid gemaakt tussen psychologische en fysieke verharding. Met fysieke verharding werd het versterken van het lichaam bedoeld, waardoor deze groter en steviger werd en een langer/groter uithoudingsvermogen kreeg, om zo verschillende verwondingen te kunnen weerstaan. Onder psychologische verharding werd het onderdrukken van gevoelens van empathie, medelijden, mededogen en tolerantie verstaan.¹¹ Hierdoor was de ridder mentaal beter in staat om geweld te plegen en dus productiever op het slagveld te zijn. Vergelijkbaar met het begrip 'harde' is de middeleeuwse term 'saddening'.¹² Volgens het Middel-Engelse woordenboek betekent saddening 'verharden', 'versterken' 'onverschillig worden' en 'stollen'.¹³ Volgens mediëviste Katie L. Walter gaat deze term over verdriet, stevigheid en standvastigheid.¹⁴ De ware ridder was geschikt voor strijd, omdat hij verhard en stoer was - in het middel-Engels 'harde' en 'stoer' - en daarom in staat zijn angsten te overwinnen. Niet alleen waren zijn ledematen sterk, maar ook was zijn geest getraind om onverschillig te reageren op de omstandigheden op het slagveld. Niet alleen instrueerde *De Re Militari* hoe een man moedig werd, maar ook welke emoties hij mocht voelen om moedig te kunnen zijn.

De duidelijke afkeuring van angst verklaart waarom er in de zes kronieken slechts vijf vermeldingen zijn van deze emotie. Een voorbeeld is afkomstig uit Thomas Elmham's *De Liber Metricus* (ca. 1364-1440). De vooravond van de slag omschrijft Elmham als volgt: 'The English sought camp, and their hearts were quaking with fear.'¹⁵ Beven van angst is een uitdrukking die we tegenwoordig nog

steeds gebruiken. Het gebruik van het hart om een emotie aan te duiden gebeurt ook in *Gesta Henrici Quinti* (1417). Hierin staat: 'Either to break up our deployment or to instill our hearts with fear of their numbers'.¹⁶ Het hart symboliseert het gevoel van angst dat de soldaten ervaarden na het zien van de Franse tegenpartij. De schrijver gebruikt verder het woord 'terrifying', toen het Engelse leger het grote Franse leger zag.¹⁷ Tito Livio Frulovisi beschreef in *Henrici Quinti* (1438) een soldaat die het leger moest verkennen. Na het zien van het Franse leger, had hij een 'worried face' en last van 'anxious gasping breath'. In de *Gesta Henrici Quinti* staat verder: 'Indeed they were afraid, to exert their military powers against the king of England when he came into their country'.¹⁸ Tot slot geeft de Franse schrijver Monstrelet ons de laatste beschrijving van angst bij de soldaten van Azincourt: 'Those on horseback were so afraid of death that they put themselves into flight away from the enemy'.¹⁹

Vaker werd de afwezigheid van angst benadrukt. Kroniekschrijvers beschreven dat de ridders op veel momenten geen emoties voelden. De beschrijving van de Engelse koning in de kronieken is hier een voorbeeld van: 'Without trembling or showing any anger, he set spurs to his horse and rushed to see the approaching enemy'.²⁰ De schrijver vond het belangrijk om aan te geven dat de koning de vijand tegemoet ging zonder te beven. Of neem het volgende voorbeeld: 'The king stood in his army without fear'.²¹ Op deze manier schetste de schrijver het beeld van de koning als een onbevreesd aanvoerder. In een later citaat werd de koning opnieuw als 'fearless' beschreven.²² De Engelse koning lijkt een schoolvoorbeeld te zijn voor wat de *De Re Militari* verkondigde. Hij was emotioneel gedisciplineerd en dat laat de schrijver ons weten door te vermelden dat hij niet in zijn gezicht verkleurde door angst of boosheid: 'Then the English king with brave heart, with a fixed expression, and with no anger, with

no change in the colour of his face'.²³ De schrijver portretteert een emotieloze koning door te benadrukken dat hij, ondanks de Franse dreiging, rustig bleef: 'He neither changed into a cold tremor, nor into a heat of passion'.²⁴ Zelfs het talrijke Franse leger dat vele Engelse soldaten afschrikte, deed de koning weinig. Hij was onbevreesd, zoals het een ware ridder betaamt: 'Without being afraid of the multitude of the French as our young hot heads had predicted they would be'.²⁵ De koning past op deze manier in het ideaal van mannelijkheid waarin onverschilligheid op het slagveld aangemoedigd werd.

De kroniekschrijvers leken zich bewust van het belang van moed voor mannelijkheid en gebruikten dit in hun voordeel om de tegenpartij te beschrijven. Een voorbeeld waarin we zien hoe het toekennen van emoties aan de vijand een middel is om ze minder mannelijk te doen voorkomen, is onderstaand citaat afkomstig uit de Engelse kroniek *Gesta Henrici Quinti*:

Nor had it ever been seen before, so far as any chronicle or history relates, that so many most chosen and strong soldiers had put up resistance so sluggishly, so disorderly and fearfully or in so unmanly a fashion. For fear and trepidation took hold of them, as was said among the army, since there were some of them, even of the more noble men, who surrendered themselves on that day more than ten times.²⁶

De kroniekschrijver beschrijft het gedrag van de Franse soldaten tijdens de slag. Volgens hem konden de Franse soldaten hun angst niet overwinnen, waardoor er een 'wanordelijke' en 'onmannelijke' situatie ontstond. De kroniekschrijver verbindt angst met onmannelijkheid. Waar ridderlijke mannelijkheid draait om fysieke kracht en het overwinnen van angst, veroordeelde de kroniekschrijver de Fran-

Dmitri Kessel, *Agincourt, site of 1415 battle, Azincourt, 1955*. Bron: Collectie LIFE.

sen als onmannelijk vanwege hun traagheid, wanorde en angst. Ook de Fransen betichtten de Engelsen van onaanvaardbare emoties, om ze op die manier te kleineren. Jean Juvenal belichtte met onderstaand citaat hoe bang Hendrik V was nadat hij de grootte van het Franse leger had gezien en zich wilde overgeven.

The king of England, seeing the multitude of the French was so much bigger and more powerful than his own, in great anxiety sent to the princes of France offering that if they would let him and his men leave in peace and freely from France, and to return to England, he would surrender to them.²⁷

Dit beeld verschilt sterk van de eerder besproken Engelse beschrijvingen van de koning. Het toeschrijven van emoties

aan de vijand, zoals angst, functioneerde dus als een politiek middel.

RIDDERLIJK LEED

Hoe kunnen we verklaren dat in de Middeleeuwen verhalen over ridderlijke zwakte vermeden werden, maar kroniekschrijvers wel verhalen over ‘ridderlijk verdriet’ schreven? De middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino (1225-1274) koppelde Aristoteles’ definitie van moed aan de christelijke idealen van de middeleeuwse samenleving. Filosoof Jörn Müller stelt dat het ideaal van martelaarschap invloed heeft gehad op hoe Aquino de aristotelische interpretatie van moed gedefinieerd heeft.²⁸ Müller betoogt dat Aquino verdriet als een noodzakelijke aanwezigheid van moed zag en als een vorm van lichamelijk lijden. Lichamelijk leed was dus een essentieel obstakel op het pad naar moed en eer. Voordat de emotie van verdriet behandeld wordt, is het noodzakelijk om kort stil

te staan bij de middeleeuwse betekenis van lijden voor de ridder. Dit is relevant omdat tijdens de Middeleeuwen verdriet werd verbonden aan fysiek leed.

Een wijdverbreid en veelgelezen instructieboek voor ridders was de *Livre de seyntz medicines* (ca. 1354), geschreven door de ridder Hendrik Lancaster (ca. 1310–1361). Het werk illustreert hoe het leed van ridders geen vorm van zwakte was, maar een poging om een krijger te zijn voor God en zoveel mogelijk op Christus te lijken. Zo schrijft Lancaster:

I pray, Lord, that I may resemble you insofar as I can find in my hard heart to suffer willingly for you such afflictions, labors, pains, as you choose and not merely to win a prize [guerdon] nor to offset my sins, but purely for love of you as you, Lord, have done for love of me.²⁹

Lancaster verkondigde in de voetspooren van Christus te willen treden. Hij was daarom bereid om vanuit zijn liefde voor God pijn te lijden. Het is een blik op menselijk lijden die geworteld is in religieus denken, waarbij het brengen van offers wordt verbonden met pijn. Deze vorm van leven kennen we ook als *imitatio Christi* of *imitatio Militis*. Op basis van parallellen tussen het leven van Christus en de ridder werd ridderlijk leed en geweld gerechtvaardigd. Leven zoals Christus kon namelijk niet zonder fysiek of psychologisch lijden en opoffering.³⁰ Niet alleen bewees de ridder zo dat hij een krijger was van Christus, maar ook dat hij de moed en het uithoudingsvermogen had om het lijden te ondergaan.³¹

Middeleeuwse geleerden normaliseerden dit opofferingsideaal op grote schaal.³² De Franse schrijfster Christine Pizan (1364–1430) vergeleek de ridder met waakhonden, die belast zijn met de bescherming van de schapen, met hun herder tegen de wolven, en met de armen

van het lichaam die het hoofd en de rest van het lichaam beschermen.³³ Ook de filosoof Nicholas Oresme (1323–1382) benadrukte dat de werkelijk moedige ridder zichzelf in gevaar zou brengen voor het algemeen welzijn en dat de ridder bereid moest zijn om zijn leven te geven.³⁴ De verheerlijking van opoffering, zien we ook terug in de middeleeuwse herinnering van de Slag bij Azincourt, zoals in het gedicht van Alain Chartier (1385–1433), *Livre des quatre dames* (1415). Het gedicht gaat over een discussie tussen vier vrouwen die hun minnaars hadden verloren in de strijd. Eén van de vrouwen sprak als volgt: 'But now he is dead that is an honour for him, but a cause of sadness for me.'³⁵ Hoewel de vrouw verdriet heeft en zonder hem verder moet leven, stelt zij ook dat de dood op het slagveld haar minnaar eeuwige roem gebracht heeft.

De behandelde vijftiende-eeuwse kroniekschrijvers plaatsden zichzelf in de klassiek-christelijke literaire traditie waarin ridderlijk leed verheerlijkt werd. De grenzen tussen historische kronieken en fictie waren immers niet scherp. Mediëvist Richard Kaeuper betoogt dat de auteurs van historische werken geen verschil maakten tussen de verhalen die ze in kronieken of biografieën beschreven en die uit fictie. Fictionele verhalen beïnvloedden vaak de stijl en het verhaal van historische kronieken.³⁶ Zo legden de kroniekschrijvers zelfs verbanden tussen deze verschillende soorten genres. Het is bekend dat Geoffroi de Charny (c.1306 - 1356) de romances over Lancelot du Lac kende, aangezien hij in zijn autobiografische werk over Lancelot's minares Guinevere sprak.³⁷ Ook de voormalige ridder Ramon Lull baseerde zich in zijn beroemde handboek voor ridders *Libre del ordre de Cavayleria* op dertiende-eeuwse prozaromans. In deze kronieken kunnen we geen duidelijke grens tussen feit en fictie verwachten.³⁸

Het is aannemelijk dat de kroniekschrijvers zich lieten inspireren door

fictie. De verhalen uit de kronieken benadrukken namelijk het ridderlijk leed door middel van het beschrijven van verwondingen en pijn. Zo staat in de *Mémoires de Pierre de Fenin* uit 1430 geschreven: 'There were many wounded and sick who made their way there to Calais in great pain'.³⁹ Middeleeuwse bronnen getuigen van het idee dat gewond raken een essentieel onderdeel was van het ridderschap, zelfs voor de beste ridders als Geoffroi de Charny. Hij benadrukt in zijn eigen literaire werk dat ridders regelmatig verwondingen opliepen.⁴⁰ Het was geen mannelijke zwakte, maar het ultieme bewijs dat de ridder zichzelf wilde opofferen voor het algemeen belang. Wonden gaven geweld een betekenis.⁴¹

Volgens Aquino was verdriet een vorm van fysiek leed. Dit verklaart waarom kroniekschrijvers meer aandacht gaven aan deze emotie. Rouw vormt in de kronieken de belangrijkste en meest genoemde vorm van verdriet. In *Les Mémoires de Pierre Fenin* (1653) wordt beschreven hoe de hertog van Bourgondië wekenlang na de slag nog zeer bedroefd was om het verlies van zijn broers, hertog Antoon van Brabant en de hertog van Nevers.⁴²

De kroniekschrijvers brachten het verdriet van de ridders nog sterker over door hun tranen te benadrukken. Ook in *Gesta* wordt in detail beschreven hoe de Engelse soldaten na de slag langs hoge stapels gewonde en dode soldaten moesten lopen: 'the heap of those who had been killed and those who lay crushed between them grew so great that our men climbed the piles which had grown higher than a man's height'⁴³. Vervolgens stelt de schrijver dat het inspecteren van de lijken gepaard ging met het zichtbare verdriet van de ridders.

CONCLUSIE

Het werk van kroniekschrijvers laat zien dat de beschrijving van angst en verdriet bij ridders tijdens en na de Slag bij Azin-

court genuanceerd is. Moed stond centraal in het ideaalbeeld van de mannelijke ridder. De middeleeuwse invulling van het begrip moed instrueerde de man om zijn angsten te overwinnen of te negeren. Deze manier van denken circuleerde niet alleen in de kringen van kerkgeleerden en filosofen, maar kwam ook in de praktijk tot uiting in instructieboeken voor ridders. Zo gaf *De Re Militari* instructies voor hoe de man door verharding zijn ongewenste emoties kon bedwingen. Moed hing ook nauw samen met christelijke idealen. Onder invloed van Thomas van Aquino werd het martelaarschap een kenmerk van goed ridderschap. Vermoedelijk waren emoties, zoals zichtbaar verdriet, dus wel wenselijk omdat het getuigde van het leed van de ridder en diens wil om zichzelf op te offeren.

Een tweede oorzaak waren de kroniekschrijvers. Normen en waarden met betrekking tot gender en masculiniteit uit fictiewerken werden overgenomen door deze schrijvers. Doordat ook de nieuwe generatie ridders in aanraking kwam met deze verwachtingen, werd de omgang met emoties hardnekkig instandgehouden. Dit had ook politieke motieven. Kroniekschrijvers dienden met hun verhalen de koning en zijn leger, door politieke vijanden te intimideren en het gevoerde beleid te rechtvaardigen.

Verhalen over ridders zijn doordrenkt met ideeën over mannelijkheid en ridderlijkheid. Tot op de dag van vandaag leren mannen dat zij hun emoties, zoals angst, moeten onderdrukken.

Yara de Lange is researchmasterstudent geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Ze heeft een belangstelling voor middeleeuwse denktradities, gender- en postkoloniale geschiedenis.

Eindoten:

1. J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen: Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (33e druk; Amsterdam 2012) 100-101.
2. Ibidem.
3. Ibidem.
4. J.F Verbruggen, *The Art of Warfare in Western Europe During the Middle Ages: From the Eighth Century to 1340* (Woodbridge 1954) 41-50.
5. C. Taylor, 'Military Courage and Fear in the Late Medieval French Chivalric Imagination', *Cahiers* 24 (2012) 129-147, aldaar 169-188.
6. A. Curry, *The battle of Agincourt: Sources and Interpretations* (Woodbridge 2000).
7. T. van Houdt, 'Het Lichaam als Teken' in: Kaat Wils ed., *Het Lichaam (m/v)* (Leuven 2001) 21-40, aldaar 39.
8. K. Bergqvist, 'Performing Chivalric Masculinity: Morality, Restraint, and Emotional Norms in the Libro del Cavallero Zifar' in: Andreea Marculescu en Charles-Louis Morand Métivier eds., *Affective and Emotional Economies in Medieval and Early Modern Europe* (2018) 227-246.
9. C. Taylor, 'Military Courage', 133.
10. C. Allmand, *The De re militari of Vegetius: The reception, transmission and legacy of a Roman text in the Middle Ages* (New York 2011) 262.
11. B. Stevens, 'Bodies Hardened for War: Knighthood in Fifteenth-Century England', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 47 (2017) 255-277.
12. K. Walter, 'Peril, flight and the sad man: medieval theories of the body in battle' in: Laura Ashe en Ian Patterson eds., *War and Literature. Essays and Studies* (2014) 21-40 aldaar, 25.
13. Ibidem, 25.
14. Ibidem, 25.
15. Ibidem, 71.
16. Ibidem, 60.
17. Ibidem, 59.
18. Ibidem, 53.
19. Ibidem, 215.
20. Ibidem, 88.
21. Ibidem, 72.
22. Ibidem, 110.
23. Ibidem, 87.
24. Ibidem, 100.
25. Ibidem, 106.
26. Ibidem, 62.
27. Ibidem, 229.
28. J. Muller, 'In War and Peace: The Virtue of Courage in The Writing of Albert the Great and Thomas Aquinas' in: István Pieter ed., *Virtue ethics in the Middle Ages: commentaries on Aristotle's Nicomachean ethics, 1200 -1500* (Leiden 2008).
29. R. Kaeuper, *Holy Warriors: The Religious Ideology of Chivalry* (Philadelphia 2009) 39.
30. Ibidem, 39.
31. S. Sontag, *Regarding the Pain of Others* (New York 2002) 99.
32. A. Taylor, *Chivalry and the ideals of knighthood in France during the Hundred Years War* (Cambridge 2013) 138.
33. Ibidem, 138.
34. Ibidem, 138.
35. Curry, *The Battle of Agincourt*, 442.
36. R. Kaeuper, *Chivalry and violence in medieval Europe* (Oxford 1999) 129.
37. Ibidem.
38. Ibidem, 129.
39. Curry, *The Battle of Agincourt*, 346.
40. Kaeuper, *Holy Warriors*, 39.
41. K. Hodges, 'Wounded Masculinity: Injury and Gender in Sir Thomas Malory's Le Morte Darthur' *Studies in Philology* 106:1 (2008) 14-31.
42. M. Cassidy-Welch, 'Grief and Memory after the Battle of Agincourt' in: Andrew Villalon en Donald Kagay eds., *The Hundred Years War II* (2008) 137.
43. Ibidem, 62.